

ESTETIKA PŘÍRODNÍCH FOREM JAKO MOTIVACE VĚDY

Volný výklad pojmu umění a estetiky Silvie Vondřejcová, studentka Vysoké školy uměleckoprůmyslové v Praze, si po 6 měsících přikazovala například nemluvit, nespát doma... Svě „bobříky“ měnila s měsíční pravidelností a oznamovala je lidem v okolí napsím připevněným na těle. Z každé akce si pořizovala hmatatelné záznamy, jako deník, film, fotky, zvuk... Když se jí po skončení projektu ptali, jestli považuje takový počin za výtvarné umění, odvětila, že ano. „Byla jsem chodící obraz, nad nímž se lidé mohou zamyslet.“ Nešlo o to, aby jí následovali, ale aby zapojili svoji představivost a pocítili neobvyklé vzrušení. Návod jako „nemluvit, nespát“ vzbuzuje popud v myslí a my to pak prožíváme „jako doopravdy“. Liší se tento proces v naší myslí od toho, co pociťujeme před uměleckým artefaktem, jenž „nás osloví“?

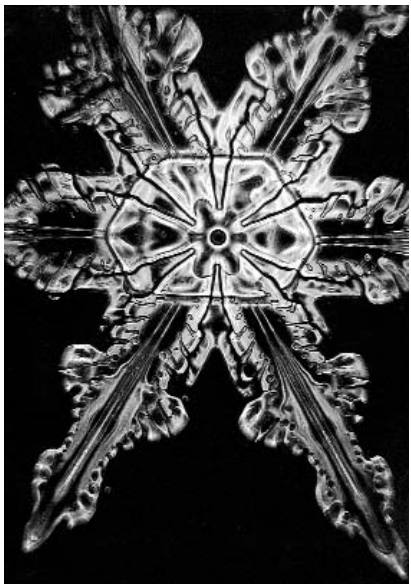
Marcel Duchamp (1887 – 1968) postavil do galerie běžný užitkový předmět – sušák na lahve, bez jakéhokoliv tvůrčího zásahu. A ejhle, jednoduchý funkční předmět se stal uměním transformací prostorem, kde doposud bylo vždy vystaveno pouze umění. Věšák byl k novému úkolu vyvolen, byl poctěn volbou umělce, který mu přikl zvláštní, magické poslání (I. Zhoř, 1992). Ready-made – sušák na lahve v našem vědomí ztratili svou funkčnost, získal novou hodnotu svým umístěním a záměrem autora se estetizoval, stal se z něho umělecký objekt. Rozšířil se pojem umění.

Joseph Beuys (1921 – 1986) byl v roce 1943 sestřelen nad Krymem, byl nalezen Tatyari a ošetřován s pomocí plsti a tuku. Tyto materiály později povýšil na prostředky uměleckého vyjádření. Jeho Zidle se sedací plochou částečně vyplněnou margarinem se stala legendou. V roce 1964 se prodala za 2500 marek, dnes má stonásobnou hodnotu. V New Yorku si Beuys v roce 1974 ustlal v rohu místnosti-galerie, žil zde s živým kojetem, zahalen do plstěné přikrývky, v ruce s chodečkou holí (vše natočeno na film). Objevila se nová forma uměleckého vyjádření – „instalace a performance“. Umělec se stává součástí uměleckého díla, je prostorovou plastikou, jež posunuje její chápání za hranice tradičního sochařství. Beuys nad sebe umístil nápis Miluji Ameriku a Amerika miluje mne. Performance krom jiného znamená představení, předvedení, veřejné provedení.

Nabízí se otázka: Má umělec právo vše, co se odehrává v galerii, před zraky diváků zastupující veřejnost, označit za umění? A dále je to ono, co v sobě ukrývá estetické, jež v nás rezonuje a vyvolává pocit krásna? Je to opravdu umění? Vladimír Kokolia u příležitosti své výstavy v roce 2003 v Brně (viz At. č. 5/04) řekl: „Umění je u mě. Umění je od slov „u mě“, neboli je to stav, kdy obraz dlí tady u mě, asi v srdci nebo kde.“ Později to upřesnil: „Nezaměňovat prosím umění s institucí shodného jména, hlásám, že umění je od slova „měnit“. Jsou to slovní hříčky, ale vystihují, co se s těmi věcmi děje. Až do úplného uměnění. Jako estetickou kategorií beru i cenu (uměleckého díla), která dokáže báječně posílit naše vnímání obrazu. Každý jí přesně rozumí.“

Toto je ale jenom několik příkladů evoluce podob umění a názoru na něj. Ano, i umění podléhá evolučním procesům, ale ne samo o sobě, leč prostřednictvím svého tvůrce, kdy u něho nedochází ke změnám genetického portfolia, jak uči Darwinova teorie evoluce, ale v jeho memetické výbavě. Co je mem? Tak jako je dnes všeobecně přijímaný fakt, že gen je základní jednotkou, jež formuje a řídí biologické formy života, za základní stavební kámen struktury naší

Josef Reischig, Sněhová vločka, fotografie pořízená skenovacím elektronovým mikroskopem, zvětšeno

mysli, názoru, kultury je označen mem. Evoluce nových forem života začíná postupnou proměnou genomu organismu v důsledku mutace. Evoluce kultury (kam řadíme i umění) je založená na zbourání starých memů a přijímání nových idejí a myšlenek. Ty se šíří a přenášejí na potomstvo, ne proto, že jsou to „dobré myšlenky“, ale protože v sobě obsahují „dobré memy“ – jako bezpečí, potrava a rozmnožování. Jími se posouvá evoluce našeho chování a nutí nás je respektovat (to ale nevylučuje fakt, že máme svobodnou vůli). V počátcích vývoje člověka – Homo sapiens bylo naše vědomí zaměřené na přežití a rozmnožování. Vědomosti byly jednoduché a konkrétní: znalost terénu, ročního období, způsobu lovu atp. Původně nespecifické a univerzální znalosti se pod vlivem emočních tlaků a evolučního výběru začaly specializovat a prošly stejnou metamorfózou, jakou prošel člověk. Nastala memetická revoluce. Memy rozhodujícím způsobem určovaly výběr selekčních tlaků, jež působily na genom člověka a preferovaly tu skupinu genů, které navíc uspokojovaly i estetické libido (například ideál krásy). Antropolog Lévi-Strauss považuje za zrod lidského myšlení historický okamžik, kdy se začal používat jazyk. Vedlo to k přerodu člověka od přírodního tvora ke kulturní lidské rase. Zrodil se nový stav vědomí, vznikla lidská kultura. Informace (memy) se přenášejí nejen vertikálně (od rodičů na děti), ale i horizontálně, mezi nepřímými jedinci. Z hloubky probouzejícího se vědomí se vynořuje kreativita, která uspokojuje i jiné životní potřeby než jenom přežití. Homo habilis začíná pociťovat emoce a k jejich ukončení tvoří umění. Úspěšné umění je kombinací mnoha elementů naší instinktivní hodnotové zkušenosti, čímž nám pomáhá řešit naše emocionální potřeby.

Dnešní společnost je tak komplexní, že jednoduché a praktické poznatky, které „měly smysl“ v době kamenné, v souboji s novými memy neobstojí. Nástup a další rozvoj kognitivní schopnosti člověka by měl prokázat, že evoluce našeho vědomí, kultury, se formuje takovými memy, jež by nás měly dovést k větší dokonalosti. Empirické důkazy svědčí o opaku. Odpovědi studentů v různých testech jsou stále horší a horší. Dnes je ale evidentní, že díky objevu písma, knižtisku, komunikacních sítí a informačních technologií se světem šíří stejné memy, řídí se jimi téměř celá planeta a proměňuje se v globální vesnici. „Myšlenková globalizace“ se projevuje přejímáním stejných norem chování – oblékání, morálky, etiky i touhy po svobodné společnosti. Větší šanci na přežití mají systémy, které nejsou rigidní, tj. takové, které jsou neustále připraveny přehodnotovat své memy, nebo je alespoň nechat koexistovat vedle sebe (věda, demokracie, liberalismus). Stále více lidí rádo nahlíží za hranice ustalých pojmů. Estetice nastávají jiné obrazy a inspirace je hledána v netradičních oblastech vědomí; mysterium vědy je jedním z nich a stává se burčujícím a klokotajícím zřídlem nových podnětů. Jako by se v sobě opětovně integrovaly polohy vědy a umění rozpojené v minulosti. Otázkou zůstává: Vyjadřují rozdíly v umělecké formě stejné emoce, nebo se emoce mění s rozvojem lidské kultury, a proto je umělecká forma odrazem doby?

Přírodní podoby estetiky aneb Estetika přírody

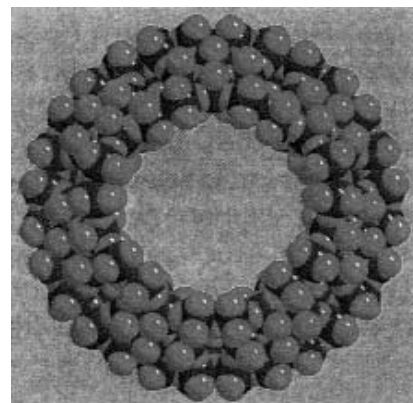
Estetika jako věda, která vnímá, formuje a hodnotí svět z hlediska vzájemného poměru krásy, ošklivosti a dalších estetických kategorií, se na rozdíl od teorie umění zabývá i mimouměleckými oblastmi estetická. Svým rozsahem pokrývá kategorie krásy, atraktivity, ošklivosti, které jsou vnímány a hodnoceny rovněž zvířecími druhy, zejména při výběru sexuálního partnera (zákon o zachování druhu je dominantní přírodní zákon). Při poměrování krásy v říši zvířat platí jiné estetické normy než u lidí, a proto se těžko identifikují. Většina závěrů je empirická, založená na pozorování v přírodě. Samci ptáků se při námluvách různé vybarvují nebo upoutávají krásou zpěvu. Naše zkušenosti nám umožňují vtělit se do ptáčích slečny a vidět, jak zkoumavě naslouchá trylkům ženichů, ale stěží uchopíme její kritéria pro výběr otce, budoucího dárce genů. A co otcové? V tom procesu nejsou pasivní, jak ukazují nálezy švédských a britských vědců. Ti zkoumali velikost ejakulátu u kohoutků podle toho, zda: 1. se pářili s promiskuitními slepicemi opakovaně, 2. s novou slepičkou poprvé, 3. nebo se slepicí vybarvenou pěknými „sexy“ ornamenty, signalizujícími dominantní mateřské postavení. Zjistili nárust velikosti ejakulátu

od jedničky k trojce! Krása je zde poměřována biologickou kvalitou – péčí o potomstvo. Měřítka biologické se identifikuje s měřítkem estetickým. Jak dalece dominuje krása při výběru partnera u člověka? Mnoho mladých, pohledných, nezávislých a dobře vydělavajících žen je neprovdaných. Ptal jsem se mladých mužů, jak si to vysvětlují. Odpověděli, že tyto ženy hledají pro své potomky vhodného otce – dárce genů a finanční zajištění. A tak se ptám, nakolik nás ovládá atavistický mem z dob, kdy zachování potomstva bylo naším hlavním posláním, jež u zvířat zůstává prioritou dodnes? Když jsme se z toho atavismu vymytili, tak jaký mem a přes jaké emociální a kognitivní dráhy ovládá naše chování v té nejpřirozenější aktivitě, jakou je rozmnožování? Možná v porozumění toho je ukrytá alespoň částice odpovědi na otázku, proč vymíráme!

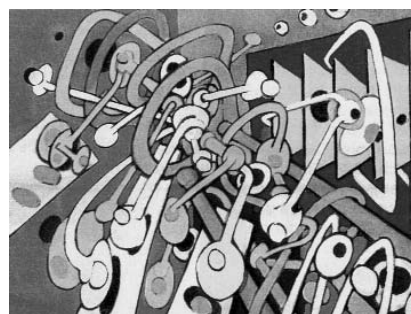
Filozofie estetiky v širokém slova smyslu se může aplikovat jak na objekty umělé (umělecké), tak i na struktury a tvary přírodní. V obou případech platí Kantovo, že vnímání krásna je subjektivní, závislé na vkusu a je vždy spojeno s pocitem potěšení nebo rozkoše. George Santayana klade rovnítko mezi krásou a rozkoš. Proto nepřekvapí, že mnoho lidí nachází estetické potěšení v harmonii přírody. Geolog Václav Čilek rozvíjí tuto úvahu dále v makroskopické rovině, nachází v krajině mužský a ženský element a mluví o tom, že země ovlivňuje vlastnosti lidí. Německý molekularní biolog Andreas Ruppel při hledání konceptu přírodní krásy nachází pojitko mezi biologickou funkcí a krásou promítnutou do tajemnosti evoluce biologických systémů. Metamerií uspořádání některých orgánů, jako je článkové tělo žilaly, stonožky, uspořádání lidských žebér a obratlů srovnává s rytmem v hudbě a rytmem v poezii. Rytmys odvozuje od bití srdce a emoce veršů jsou tvarovány rytmem slov. Uctívání proměny lejna v krásného brouka skarabea v staroegyptské kultuře anebo uctívání mystické proměny zapáchajícího bahna na dně jezera v krásný květ lotosu buddhisty dává krásu již duchovní rozměr.

Mluví-li se o estetice, umění, krásnu a harmonii, sotva kdo má na mysl vědu. Věda je často stavěna do protikladu s uměním, s tvrzením, že je příliš objektivní, striktně racionální, analytická, zbavená emocí. Umění naproti tomu je prezentováno jako subjektivní, smyslové, syntetické, emotivní a jedinečné. „Ostroh myslí, rozmanost citění“. Takto ostře vyhrčené antagonistické polohy obou činností setrvávají ve společenském vědomí z nedostatku relevantních informací o světě vědy, vědeckých samotných, ale zejména o funkci emocí, jimiž se vědec řídí při výběru vědní disciplíny, a okruhu bádání. Zažít schéma je: vědec – suchar, nekomunikativní až asociální, společenskou nepoužitelný. Jacobus H. van't Hoff, první nositel Nobelovy ceny za chemii (1901), ve svém projevu při přebírání ceny vysvětloval, že velké vědecké objevy jsou nemyšlitelné bez vědcovy imaginace. Jako příklad uvedl tehdejšího vynikajícího chemika Sira Humprey Davyho, jenž byl zároveň básníkem a vizionář. Jiný nositel Nobelovy ceny za chemii v roce 1909, Wilhelm Ostwald, byl zanícený amatérský malíř. Jako fyzikální chemik se věnoval teorii barev a tato záliba ho dovedla až do výmarského Bauhausu, kde v tom čase vyučovali Paul Klee a Vasilij Kandinskij (1920). Ostwald ovlivnil svou teorií barev Kandinského, jenž věřil, že správná volba barev může rozeznit strunu našich emocí, podobně jako to dokážou struny klavíru. Kandinského umělecký styl byl rovněž ovlivněn štěpením atomu, jak tvrdí Suzanne Anker, umělkyně žijící v New Yorku a spoluautorka knihy The molecular gaze. Art in genetic age (Molekulární nazírání). Umění v genetickém věku). Duchamp, Picabia a Kupka byli ovlivněni neviditelným světem, jenž se vyjevil až po objevu rentgenových paprsků. Ruští avantgardní umělci, jako například Pavel Filinov, prosazovali vědecký, analytický, intuitivní naturalismus. Filinov doporučoval analyzovat význam celého objektu, reálnou podstatu světa, procesů, jež jsou nebo nejsou viditelné pouhým okem. Z českých vědců vzpomněme Emila Votočku, našeho nejvýznamnějšího chemika meziválečného období, autora vysokoškolských učebnic, ale i hudebních skladeb (písňových a komorních) a hudebního slovníku. Takový posun genze myšlení posouvá umění k inspiračním zdrojům neviditelného světa vědeckých a technologických invencí. Veliké nápady se rodí v okamžiku spontánního záblesku spirituality, poezie, jenž ozářil mysl vědce bez varování a vyjeví mu pravdu. Žádný z těch, kdo poznali krásu vědy a bádání, nemůže popřít podíl takového pocitu

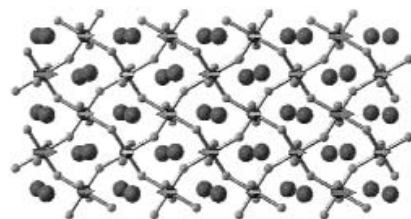
Michal Giboda

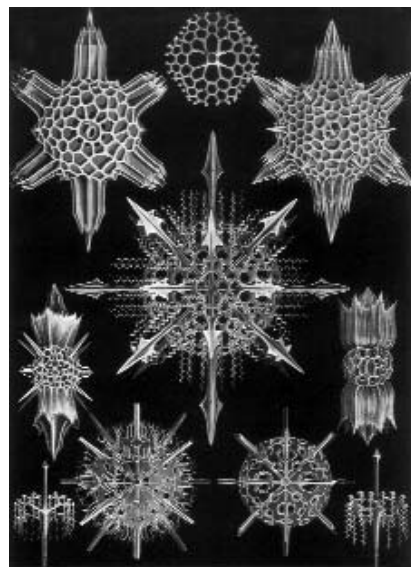
Slérická struktura vodního roztoku oxidu molybdenu o velikosti 5 nanometrů. Pořízeno transmisivním elektronovým mikroskopem, dobarveno na počítači

Jiří Načeradský, Biostroj, 1980, olej, plátno, 81,5 x 100 cm. Majetek Galerie Peron, Praha. Foto Občanské sdružení Dialog vědy s uměním (7x)

Krystalická struktura představující feroelektrickou polarizaci atomu manganitu. Pořízeno pomocí X-záření na přístroji BL-4C ve Photon Factory, Japonsko

Ernst Haeckel, Acanthophracta, kolem 1862, litografie podle kresby Ernsta Haeckela. Repro z knihy Ernst Haeckel, Kunstformen der Natur, Prestel, Mnichov – New York 1998. 139 s., obr.

Dee Berger, Fosilní mížovec z Antarktidy, 2000, skenovací elektronový mikroskop, dobarveno na počítači

Zdeněk Sýkora, Linie č. 56, 1988, olej, plátno, 200 x 200 cm

Strukturový diagram vazby steroidního hormonu na nesteroidní ligand

